

MUODOT MUHIVAT

Urho Määttä *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä.* Opera Fennistica & Linguistica 7. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere 1994. X + 277 s. ISBN 951-44-3668-7.

Perinteisesti kielioppi jaettiin ja jaetaan äänne-, muoto- ja lauseoppiin. Keskeinen asema oli muoto-opilla, sekä Euroopan kielitypologiassa että suomen kielen tutkimuksessa. 1960-luvulla tuli sitten generatiivinen kielioppi, joka hävitti muoto-opin. Tähän häviöön oli jo valmista pohjaa siinä, että aikaisempi strukturalismikaan ei suopeasti katsonut sana ja paradigma -mallia, sillä se oli muka liikaa koulukielioppimainen eikä siis tarpeeksi teoreettinen.

Viime vuosikymmenen aikana on teoreettisen kielitieteen kentällä tapahtunut suuria muutoksia. Aikaisempi generatiivinen synkroninen formaali ote, joka oli melko hallitseva, on ratkaisevasti murtunut tai ainakin höltynyt. Seurauksena on ollut muun muassa kielentutkimuksen kaikkinaisen konkreettistuminen ja kielihistorian aseman parantuminen, jopa niin, että taas kerran on synkronian ja diakronian raja hämärtynyt ja poistunut teorian vaatimukseksi. Koska fonologia ja syntaksi oli ajettu loppuun, morfologia sai salonkikelipoisuutensa takaisin ja sen mukana myös generatiivistien pannaan julistama analogia. Formalismin vastapainoksi on merkitys tullut keskeisemmäksi, ja sen mukana on kognitiivisen käsitteistön osuus vahvistunut. Tämän suuntauksen myötä on syntynyt uusi ohjelmakin, ns. kognitiivinen kielitiet-

de, josta on nyt markkinoilla erilaisia versioita. Synkronian ja diakronian yhdistäminen on palauttanut kielitieteeseen evoluutionaarisen viitekehyksen ja varsinkin funktionaalisen selittämisen, sen sijaan että väärillä luonnontieteen metodeilla oli valta-asema myös henkítieteissä. Samaan aikaan on aikaisempi maailman turkujen tarjoustiski, josta puuttui morfologia melko täysin, saanut muoto-opin hyllyt, joita on vaihtelevalla menestyksellä yritetty täyttää. 1970-luvun alusta lähtien on kyllä konkretisoitumisen lisäksi käyty myös keskustelua kielitieteen metateoriasta, ja tässä on juuri Suomella ollut keskeinen sija Esa Itkosen puheenvuorojen takia.

Nykyajan virtauksia on toki muitakin, mutta yllä on mainittu ne perussäikeet, joihin Urho Määttän vuoden pimeimpänä päivänä 21.12.1994 Tampereella tarkastettu tiedon kynttilä *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa: Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä* pohjautuu. Säikeet nivoutuvat käsittelyn kuluessa kokonaisuudeksi, jossa fennistiikan saavutuksia läpivalaistaan kansainvälisen teorian puitteissa ja — mikä tärkeintä — omapohjaisinkin teorian puitteissa. Maailmalla on vallalla sellainen käsitys, että yllä mainitut uudislinjat ovat jotain aivan uutta, koska umpikujasta piti päästä

luomalla ennen näkemätöntä. Määttän työ on myös eräänlainen kunnianpelastus Suomen kielitieteelle, koska hän osoittaa vakuuttavasti, että Suomessa on jo »ammin» ollut paljon sitä, mikä nyt on kansainvälistä uutuutta.

Väittelijä kartoittaa kielen perusolemuksesta kontekstin ja funktion lie'oissa: merkit eivät ole astioita, joihin merkitys säilötään, vaan työkaluja intentionaalista toimintaa varten. Funktionaalisen selittämisen historiasta tällä vuosisadalla saadaan selvä kuva. Teleologisuus ja geneettinen selitys nousevat taas arvoonsa, eli juuri evoluutionaarinen aspekti tulee keskeiseksi. Otoksillaan Suomen tieteestä väittelijä valottaa piilossa ollutta metateoriaa ja lähinnä lonkalta ampuvaa morfologiaa niin, että tuttu saa uuden hohdon. Ja se, mikä on tuttua fennistille, on kyllä lingvistille useimmiten aivan uutta.

Väitöskirja jakautuu kahteen jaksoon: (johdannon jälkeen) yleiseen osaan (luvut 1–3 = sivut 8–155) ja Suomen osaan (luvut 5–6 = sivut 196–255); välissä on luku 4 (sivut 156–195), joka on siltä väliltä, sillä siinä valmistaudutaan morfologiaan. Lopussa on lyhyt yhteenveto (luku 7 = sivut 256–261) ja mielenkiintoinen lähdeluettelo (sivut 262–277). Sivuja ja sisältöä tässä on siis kahteen eri kirjaan, ja herääkin kysymys, oliko tässä kontekstissa syytä esittää noin rankka yleinen teoria vai olisiko ollut parempi antaa Suomen käsittelylle enemmän tilaa.

Työn 1. luku, joka käsittelee metatieteellistä perustaa, kartoittaa kielen ontologiset, epistemologiset, evolutionaariset yms. piirteet. Konteksti ja funktio saavat sopivasti huomiota, ja luodaan realistinen semantiikka, jonka puitteissa selittäminen ja kuvaaminen on mahdollista. Merkit eivät ole astioita, joissa olisi pysyvä sisältö. Nämäkin osatekijät ovat siellä täällä tuttuja ja hyväksytyjä, mutta Määttä sommittelee

oman arsenaalinsa, jolla hän uskoo pystyvänsä paneutumaan juuri intentionaalisuuden »ulottuvuuteen». Kielen merkitys ei voi olla vain käsitteelliseen systeemiin perustuvaa, koska taustalla on aina koko kontekstin tekijöiden ja osien vuorovaikutus. Työn alkupotku on rikas synteesi tekijöistä, jotka ovat pyrkineet olemaan erillään. Luvulla on yleistä merkitystä, vaikka se voi tuntua liialta filosofialta 5. lukuun (Funktionaalisuus Suomessa) nähden ja vaikka lukijalle itselleen jää suuri pala tämän synteessin muokkaamisesta. Määttä antaa reseptin ja ainekset, mutta toivoa täytyy, että lukijan into ja energia riittävät.

Näistä asioista voisi puhua loputtomiin, mutta lukija alkaa jo horjua erilaisten päämäärähakuisten termien ristivedossa, jotka sitten pääsevät valloilleen kahdessa seuraavassa luvussa.

2. luku, Funktionaalinen selittäminen kielitieteessä, on hyvä luonnos käsitteen historiasta tällä vuosisadalla. Se ottaa kantaa teleologisuuden asemaan, josta on viime aikoina esitetty täysin haparoivia puheenvuoroja. Geneettinen selittäminen nousee arvoonsa, ja lisäksi Määttä sommittelee muiden tekijöiden väliin näkymättömän käden selitykset, jotka Rudi Keller (joka ei hyväksy teleologiaa) toi Saksassa kielitieteen areenalle noin 15 vuotta sitten. Muuten kyllä Suomessa Esa Itkonen oli esittänyt vastaavaa vetoamalla samoihin skotlantilaisiin moraalifilosofeihin.

Rationaalisuuden, funktionaalisuuden, teleologian ja intentionaalisuuden toisiinsa kytkeytyvien käsitteiden takana on toimiva ihminen, ja on odotettava, että eri tutkijat eivät kaikkia näitä käsitteitä hyväksy. Siispä metateoreettinen arsenaali on rikas ja rönsyilevä, mutta varsinaiset kielen »konkreettisimmat» tai tutummat yksiköt eivät välttämättä saa ansaitsemaansa huomiota. Esim. symboli on semioottisesti teleologinen tai ainakin päämäärähakuinen, ja tästä

Määttä olisi saanut vahvaa lisätukea teeseilleen. Määttä toteaa, että symboli ei ole satumaa, vaikka sattuma muuttaa sitä. Tässä on historian perusolemus merkeistä käsin katsottuna, ja tavallaan väittelijä siis löytää symbolin takaoven kautta sanomalla, että kielen yksikkö ja sen funktio on sellainen kuin se sattuu olemaan (s. 257) ja että tulkinta on tavoitteellista, niin kuin peirseläinen semiotiikka opettaa (s. 105). Kaikki morfeemit ovat tietenkin symboleja. Symbolikäsitteen puuttumisen Määttä korvaa »intentionaalisella ikonilla», minkä perusolemus ei tule kovin selväksi, koska sitä ei suhteuteta tutumpaan ja pakolliseen symboliin. Tulkinnan hermeneuttinen tavoitteellisuus on aina ollut selvä niille, jotka jotain hermeneutiikasta tietävät, mutta T. L. Shortiin viittaamalla tekijä olisi voinut tuoda mukaan legimerkin teleologian, joka tarkoittaa sitä, että symbolit tuotetaan tulkitsemista varten. Tässä on siis eräänlainen merkinsisäinen teleologia. Tämän kyllä monet kiistävät ja monet jopa senkin, että toimiva yksilö tuottaa merkkejä intentioitaan varten.

Päästään saumattomasti 3. lukuun (Kielenmuutoksen evolutionaarinen mekanismi) ja yleensäkin kognitiiviseen kielioppiin. Alkulukujen taustalta tässä käsittelyssä avautuu kiitettävän uusia näköaloja. Vaikka luvussa on vallalla synteesispekti, se kuitenkin myös analysoi, sillä se jarruttaa esim. kognitiivisen kielitieteen jyrkimpiä uskomuksia. Tässä yhdistyvät ihmisen toiminta ja ihmisen havaintomekanismi(t) sekä sosiaaliset tekijät. Luku on siis suurin piirtein Esa Itkosen linjoilla; hänhän on painottanut että muutokseen tarvitaan sekä abduktiivista että praktista syllogismia. Jälkimmäinen kylläkin puuttuu luvusta, koska siinä vain ikään kuin mainitaan sosiaalinen konteksti ja annetaan päähuomio funktionaalisellet painolle (josta Suomessa Mikko Korhonen on käyttänyt hyvän pu-

heenvuoron). Tämän luvun alusta alkavat myös sisällysluettelon (s. viii–x) viitteiden virheet: ne heittävät sivulla parilla kirjan loppuun saakka (muitakin painovirheitä on jonkin verran, mutta ymmärrettävyyttä ne eivät haittaa).

4. luku, Dynaaminen morfologia, käsittelee kielitieteen klassista perusongelmaa. Kartoitus perustuu lingvistille tuttuihin käsitteisiin, joihin kuitenkin otetaan itsenäisesti kantaa, ja samalla luvussa luodaan pohja tekstin loppupään suomen kielen variaation käsittelyyn. Kirjoittajan ote ei ole vain tervettä järkeä, vaan tradition hyväksikäyttöä siinä, missä on tarvis, ja samalla tieteen viimeisintä sanaa. Utta on morfeemin käsittely evolutionaarisena piirteenä, ja sivulla 243 sitten saadaan yllätys: »Morfeemi ei ole itsenäinen yksikkö ollenkaan.» Tätä lausumaa olisi voinut syventää, tai sitä pitää tulevaisuudessa syventää. Onko morfeemi siis vektori tai aalto? Tai analoginen nauha tai leikkauspiste nauhoista? Pari esimerkkiä luvun helmistä: Määttä kritisoi luonnollista morfologiaa staattisuudesta ja kognitiivista kielioppia historiattomuudesta! Tällaiset huomiot ovat paradoksaalisia sikäli, että edellinen koulukunta juuri mainostaa itseään prosesseillaan ja jälkimmäinen on anastanut filologian saavutuksia ymmärtämättä niiden historiallista imperatiivisia (tätä Määttä ei kylläkään sano). Luku ottaa vahvasti kantaa »atomismia» ja kompositionaalisuuden primääriyttä vastaan, mutta avoimeksi jää, missä määrin sanasto niitä kuitenkin tarvitsee ja missä määrin prosessit ovat hyödyllisiä tai pakollisiakin (vai ovatko ne vain analogisia vektoreita pintaparadigmojen vaikutussuhteissa).

5. luku, Funktionalismi Suomessa, aloittaa 60 sivun jakson, joka nostaa Suomen perinteen uuteen valoon. On totta, että suomen kielen tutkimuksen saavutukset ovat olleet fennistien tiedossa, mutta lingvistit ovat niitä suorastaan ilkkuneet. Määttä

▷

osoittaa ansiokkaasti, että Suomessa on ollut »moderni» teoreettinen linja *avant la lettre*. Tulee kyllä mieleen, että tämä olisi ollut syvemmänkin tutkimuksen arvoinen aihe, mutta toisaalta ensi askel on jossain otettava, ja saahan uusia askelia toivoa tulevaisuudessa. Lukijaa vaivaa kuitenkin se, että »filosofinen» johdatus saa 3,25 kertaa enemmän tilaa kuin Suomen käsittely. Joka tapauksessa suomalaisen tutkimuksen analyysin ansio on siinä, että Määttä joutuu »filologisesti», tekstien takaa, ottamaan esille käytetyn teorian. Luvussa käsitellään sekä vanhoja että nuoria, ja luvun suurin anti on ehkä sen osoittaminen, että Erkki Itkosella oli jo se funktionalismi, joka teki André Martinet'n kuuluisaksi.

Luvussa 6 (Muutos ja systeemi) »ei suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta halutakaan ottaa mitään edustavaa otosta» (s. 228), vaan käsittely painottuu Terho Itkosen pintavaikutussyhteyksien malliin ja Heikki Paunosen kenttämorfologiaan ja kulminoituu Anna-Riitta Lindgrenin analyysiin yksiköistä ja prosesseista kveenien suomen muuttumisessa. On hyvä saada esille näiden tutkijoiden edustaman linjan teoriarikkaus ja ajanmukaisuus, sillä sitä ei ole huomattu tai haluttu huomata. Koska Terho Itkonen oli suunnan guru, hänestä tuli myös taantumuksen pääpiru nuoremmille generativisteille: »Wiikin – ja Terho Itkosen – keskustelussa hiertää juuri se, että generatiivinen fonologia ja koko generativismi eli teoreettista kehitysvaihettaan» (s. 244). Tällainen varovaisuus vääristää historiaa. Generativismi on aina elänyt ja elää edelleenkin kehitysvaihettaan. Se on kuin vahvasti öljytty mutapainija, josta ei saa otetta ja joka aina luiskahtaa kritiikin alta uuteen vaiheeseen ja uuden nimen alle.

Määttä'n työ on niin sisällökäs, että siitä ei helpolla saa järkevää kattavaa raporttia. Tyydyn mainitsemaan vain nuo päälinjat.

Kirjan alkupuolella samanlaiset linjat ovat Esa Itkosen metateoria, Michael Shapiron ja Raimo Anttilan peircelandainen semiotiikka ja sen värittäjä kielitiede, biologian paraleelit, funktionalismi ja erilaiset muut kielitieteen suuntaukset. Teos kannattaa ehdottomasti lukea.

Mutta Määttä'n työtä ei ole helppo lukea, koska lankoja pyrkii olemaan runsaasti nipussa. Kun erityisesti keskittyy, huomaa, että siitä voi ammentaa paljon. Osiin paneutuminen taas hämärtää helposti kokonaisuutta, ei vain monisäikeisen teoriataustan takia, vaan myös teorian ja kielen detaljien yhteenjuottamisessa. Äärimmäinen esimerkki siitä, miten lukija joutuu koville, on reproduktiivisen perheen käsite, jonka Määttä on ottanut Ruth Millikanilta ja jonka sisään hän on täysin eläytynt; hän on varmaan muokannutkin sitä. Meille muille tulee kyllä mieleen kysymyksiä. Mikä on tämän uuden ero perheyhtäläisyyden tai samankaltaisuuden käsitteeseen? »Perinteinen analogia on eräs mahdollinen tulkinta» (s. 7 [vrt. »analogian ja reproduktiivisten perheiden sumea todellisuus», s. 214]). Kaikki kielen yksiköt ovat näitä (s. 241), tai kaikki kielen merkit kuuluvat reproduktiivisiin perheisiin tai ovat niiden jäseniä (s. 170, 211). Reproduktiivinen perhe on historiallinen olio (s. 242). Jos kaikki kielen yksiköt ovat niitä, niin eikö silloin ole itsessään selvää, että »reproduktiiviset perheet voidaan ajatella hyvin erilaisiksi» (s. 246)? Hämmennys ei siis ole uudessa asiassa, vaan termissä. Mitä se oikeastaan tarkoittaa entisiin koettuihin ja käyviksi todettuihin verrattuna? Määttä kysyykin itse: »Tarvitsemme me todella reproduktiivisen perheen käsitettä vai riittääkö vain sana, että systeemin kannalta poikkeuksellinen muoto (esim. yksikkövirtaloinen monikon genetiivi) pyrkii väistymään?» (s. 247). Tekijä on vakuuttunut, että uusi termi auttaa, lukija ei niinkään. Ja herää lisää kysy-

myksiä: Mikä on samankaltaisuuden suhde tällaiseen perheeseen (ja ikonin, intentionaalisen tai ei)? Toinen kysymys on mainitun käsitteen suhde replikaan (eli siis merkkiesiintymään) (tämä sopisi määritelmään, että esim. foneemi olisi allomorfin joukko). Kartoittamista riittää.

Toinen Millikanilta peräisin oleva termi on attraktori. Se jää niin ikään hämäräksi, vaikka päämäärähakuisuus jotain sellaista tarvitseekin tai ainakin sallii sen. Semioottisesti voidaan sanoa, että finaalisyy on luonnollinen luokka. Olisiko tämä jotain sellaista kuin reproduktiivinen perhe? Konteksti on tärkeä kaikessa emergenssissä. Jos leipomistilanteessa joudumme kaulimen asemesta käyttämään pulloa, niin tarvitaanko tilanteen selittämiseen erityistä attraktoria? Tunnumme tämän esim. lasten leikeistä, joissa aivan samanlaiset laatikot saavat sohvan, pöydän ja tuolin roolit. Tässäkin kokonaisuus (siis 'koti') vetää finaalisesti esiin osat. Asia on kai hyvin ymmärretty kokonaisuuden primääriyden kautta; mutta mitä antaa attraktori? Ja vielä toinen esimerkki: Setälä kuljettaa Szinnyeitä Erottaja ylös. Tämä epäilee Setälän väitettä, että jokainen suomalainen omistaa Kalevalan. Pikku Roobertinkadun kulmassa (siihen aikaan tunnettua trokarialuetta) Setälä haluaa todistaa väitteensä ja kysyy epämääräisen näköiseltä tyypiltä: »Onko teillä Kalevalaa?» — »No sikskö sitä nyt sanotaan?!» Tässäkin meillä on kontekstiraami, joka antaa viinan merkityksen mille hyvänsä nominille. Vai onko viina Suomen kulttuurin attraktori?

Jos taas puhumme siitä, että havainto hakee kohteita, niin yhtä lailla oliot vetävät havaintoa puoleensa. Yksi väittelijän peruslinja on aivan oikein havaittavuuden ja konkreettisuuden vaatimus. Siksi hän painottaa liikaa (ja väärinkin) abduktiota, jolta juuri puuttuu aktuaalisuuden ankkurit; se ei ole sosiaalisesti havaittavissa, sillä se

perustuu yksinäisen havaittajan tuntuemuksiin. Teoksen vahva analoginen ote tukee enemmän induktiota. Abduktion saama etuasema on esillä myös Anna-Riitta Lindgrenin väitöskirjassa, josta onkin jo hiljan kirjoitettu Virittäjässä (1995: 390–408).

On ollut rohkeaa käsitellä vielä elossa olevia suomalaisia tutkijoita, ja se on tuonutkin mukaan ymmärrettävän varovaisuuden, mikä ei nyt pahemmin häiritse: viisauden alku, vaikkei herrojen pelkoa olisikaan. Kerran väittelijän varovaisuus lyö pahasti yli: »Voisimme kysyä, pitäisikö kielitieteen eräässä mielessä ydinalueeseen eli kieliopteoriaan rakentaa alusta lähtien mukaan kielellisen variaation ja muutoksen ajatus» (s. 243). Kysymys on kummallinen, koska koko teos ajaa tätä ja koska se on ollut semioottisen lingvistiikan manifestissa jo kauan (esim. juuri Shapirolla ja hänen ase-tovereillaan).

Edellä esittämäni kysymykset ovat lähinnä esimerkkeinä siitä, että Määtän työ herättää positiivista ajattelua silloinkin kun lukija jää jälkeen. Koska Määtän tutkimus on ensi puheenvuoro suomen kielen morfologian evolutionaaris-funktionaalisen viitekehyksen analysoinnista yleisen teorian puitteissa, ei ole syytä esittää kritiikkiä siitä, miksei hän ole käsitellyt sitä ja sitä. Esim. Suomesta löytyisi paljon varteenotettavia lisiä filologian käsitteen alta (jonka Määtän metateoria kyllä selvästi kattaa; tietenkin, sillä filologia on aina ollut hermeneutiikan malliesimerkkejä).■

RAIMO ANTTILA
*University of California, Los Angeles,
Department of Linguistics,
405 Hildgard Avenue, Los Angeles,
California 90095-1543, LN 55, USA*
Sähköposti: ibenanf@mvs.oac.ucla.edu